

УДК 342.9

Яна Тицька,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Міжнародного гуманітарного університету

«АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ» ТА «АКАДЕМІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз окремих положень оновленого законодавства, що регулює сферу освіти загалом і вищої освіти зокрема. Акцентується увага на основних новелах забезпечення якості освіти шляхом визначення понять «академічна доброчесність» та «академічна відповідальність». Особливо наголошується на недоліках правового регулювання визначення й застосування інституту «академічна відповідальність» як форми забезпечення «академічної доброчесності». Сформульовано основні напрями (заходи) щодо забезпечення академічної свободи та академічної доброчесності в рамках покращення якості освітнього процесу закладів вищої освіти в Україні.

Ключові слова: освіта, правове регулювання сфери освіти, доброчесність, академічна відповідальність, заходи відповідальності, академічна свобода, автономність закладу вищої освіти.

Постановка проблеми. У правовій, соціально-орієнтованій державі найбільша увага більшості населення прикута до питань реформування, а точніше, розвитку системи освіти, у зв'язку з усвідомленням ролі вказаного напрямку державної політики у формуванні засад громадського суспільства, впливу на визначення особливостей його ментальності. Цим пояснюється й продовження активного обговорення окремих оновлених положень Закону України «Про вищу освіту», зокрема щодо визначення академічної свободи як «самостійності і незалежності учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом» [1]. Свобода закладів вищої освіти нині повинна реалізовуватися з урахуванням особливостей надання освітніх послуг в умовах здорової конкуренції, якості освіти, її затребуваності на ринку праці, зокрема відходу від планової системи освіти.

Такі тенденції спричинено переходом до ринкової економіки, переформатуванням основних соціально-економічних інститутів, розвитку держави в напрямі забезпечення добробуту і протидії «зубожінню» населення. Однак залишки планово-соціалістичного підходу до підготовки кадрів для ринку праці нині продукують дещо стереотипне бачення розвитку системи закладів вищої

освіти (далі – ЗВО), оскільки більшість із них «звикли» до «державного замовлення», яке в основному гарантувало достатній рівні наповненості здобувачами освіти. У процесі реалізації новел, які запроваджені Законом України «Про вищу освіту», більшість ЗВО стали неконкурентоспроможними на ринку надання освітніх послуг. Передусім це пов'язано з низьким рівнем довіри до результатів навчання, зокрема й творчих наукових досягнень як здобувачів, так і насамперед професорсько-викладацького складу ЗВО.

Проблематика забезпечення академічної свободи протягом останніх років досить широко висвітлена в науковій літературі. Зокрема, питання концептуалізації, етапи історичного розвитку, проблеми нормативного закріплення та реалізації академічної свободи розглядалися в наукових працях таких відомих зарубіжних фахівців у галузі конституційного права, як Л. Александер, В. ван Олстін, А. Доусон, К. Йокояма, І. Ордоріка, Р. Пост, Д. Раббан, Н. Рапопорт, К. Рассел, К. Сміт, Р. Стендлер, М. Тайт, О. Фісс, Ф. Хатчесон, С. Хук, Е. Шилс. Серед досліджень, присвячених нормативному, зокрема конституційному, закріпленню академічної свободи та її елементів на пострадянському просторі, можна назвати праці С. Барабанової, Л. Волоснікової, Є. Волохової, О. Кайгородцевої, Я. Кузьминова, І. Нікітіної, В. Нікольського, Л. Пасешнікової, М. Смирнової, Д. Шапоревої та ін. В Україні дослідження академічної свободи є нечисленними й представлені працями В. Боняк, Д. Герцюк, Ю. Верланова, Н. Маслової, Ю. Юринець.

Мета статті – здійснити аналіз окремих положень оновленого законодавства, що регулює сферу освіти загалом і вищої освіти зокрема.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на еволюційний процес становлення громадянського суспільства в Україні, можна констатувати, що без належних заходів нормативного, організаційно-правового характеру неможливо забезпечити належний рівень довіри до академічної спільноти. З урахуванням масовості порушень етичних правил, принципів, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання й/або наукових (творчих) досягнень, уведено поняття «академічна відповідальність».

У міжнародних практиках під академічною автономією розуміється «автономія з відповідальністю» з акцентом на останньому елементі [2, с. 25]. В останніх працях вітчизняних учених визначаються вже й елементи та/чи зміст такого виду відповідальності. Так, Н.Г. Маслова вказує, що суб'єктами академічної відповідальності є всі члени академічної спільноти й академічні інституції (університети та інші соціальні інститути, що здійснюють освітньо-наукову діяльність), а її об'єктом – академічна (науково-педагогічна) діяльність. Предметом такої відповідальності може бути адміністративна, фінансова, дослідницька, викладацька діяльність. У зв'язку з цим варто розрізнити зовнішню і внутрішню відповідальність. Зовнішня академічна відповідальність реалізується у взаємодії певного суб'єкта з його соціальним оточенням та означає здатність задовольняти потреби зацікавлених сторін, тобто суспільства, держави, ринку праці тощо. Внутрішня відповідальність зачіпає різні сторони діяльності здобувачів освіти, викладачів, адміністрації. За таких умов ідеться передусім про так звану позитивну соціальну відповідальність, тобто про належне, сумлінне ставлення до виконання своїх академічних обов'язків, що ґрунтується на високому рівні правосвідомості й розумінні високого покликання освітян і науковців [3, с. 72].

Указані висновки ґрунтуються переважно на положеннях Закону України «Про освіту», оскільки пунктом 5 статті 42 «Академічна доброчесність» визначається, що за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

- відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;
- позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання;
- відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;
- позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи обіймати визначені законом посади [4].

Аналіз змісту цієї статті дає можливість констатувати відсутність визначення поняття «академічна відповідальність», натомість здійснено спробу його розкриття в Законі через перелік видів «академічних стягнень» (курсив наш – автор).

До того ж заходи академічної відповідальності чи «види академічних стягнень» стосуються суб'єкта, який посідає центральне місце в цих правовідносинах, оскільки до них належать і «здобувачі освіти», зокрема статтею 6 аналізованого законодавчого акта перелічені відповідні види «академічних стягнень»:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання [4].

Указані види «академічної відповідальності» застосовуються до осіб, коли вони допустили академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування, обман, хабарництво чи необ'єктивне оцінювання (частина 4 статті 42 Закону України «Про освіту»). Отже, поняттю «академічна доброчесність» протиставляється поняття «академічна нечесність».

В окремих зарубіжних країнах академічна відповідальність застосовується й за інші «зловживання», зокрема *academic misconduct, dishonesty* (професорська нечесність), що означає зловживання окремими представниками професорсько-викладацького складу своїми службовими обов'язками з метою примусу й тиску на колеґ чи студентів [5]. Прикладом професорської нечесності є, зокрема, створення додаткових обов'язків для професорсько-викладацького складу щодо здійснення останніми нехарактерної для них діяльності (після отримання здобувачем сертифіката знання східноєвропейських мов на рівні B2 в окремих ЗВО автоматично виникає обов'язок перекладу текстів, викладання дисциплін і спецкурсів мовою,

що підтверджується сертифікатом, «під страхом», зокрема, позбавлення вченого звання доцента, професора тощо).

Академічна доброчесність, з одного боку, є складною міждисциплінарною категорією, яка поєднує в собі етичні норми й правила поведінки людини в освітньо-науковому середовищі та механізми й інструменти, за допомогою яких останні реалізуються на практиці. З іншого – існує цілий комплекс чинників, передусім морально-культурних, інституційних, освітньо-виховних, які впливають ззовні чи зсередини на університет, визначаючи його спроможність і прагнення протидіяти академічній нечесності. У будь-якому разі запровадження нового виду відповідальності (академічної – автор) зумовлене трансформацією всієї системи освіти й науки, оскільки реформатування цілої низки норм, правил, устроїв потребує значних ресурсів, часу та навіть волі й мужності окремих осіб для свого утвердження, в жодному випадку не може з'явитись одномоментно чи випадково без використання інструментів «академічного примусу».

Поряд із позитивними моментами спроби запровадження та поширення інституту «академічної відповідальності» варто вказати на окремі нормативні недоліки, що стають перепонами успішного розвитку таких процесів, ними є відсутність усталених чи нових закріплених Законом дефініцій, зокрема «академічна відповідальність», «академічний примус», «заходи академічної відповідальності», «підстави академічної відповідальності», «академічне стягнення», «академічна нечесність», «види академічної відповідальності», «академічний проступок», «склад академічного проступку», «суб'єкт академічної відповідальності», «академічна правосуб'єктність» тощо.

Висновки. Важливо запобігати та протидіяти поширенню насамперед причин, що породжують в академічному середовищі сприятливі умови для процвітання академічної нечесності, а не лише її симптомів та окремих проявів.

Підтримка академічної доброчесності має відбуватися через продукування процедур, що сприятимуть на інституційному рівні прозорій комунікації членів академічної спільноти. Потрібно думати не стільки про покарання (стягнення), скільки про формування умов, які б не потребували вдаватися до академічної нечесності. Потрібно суттєво обмежити (за можливості мінімізувати) вплив освітянської бюрократії на формування процедур забезпечення та перевірки якості вищої освіти.

Неприпустимо обмежувати чи зводити перелік проявів академічної недоброчесності до окремих її проявів чи робити акцент на одному з таких проявів, бо це призводить лише до тимчасових гучних кампаній. Доцільною є розбудова загальнодержавної системи збирання статистичних даних щодо виявлених випадків академічної нечесності в університетах та оприлюднення на їх основі щорічних звітів. Потрібні також розроблення й імплементація вищими навчальними закладами спеціальних інституційних заходів у межах політики запобігання плагіату та боротьби з ним (кодекси честі студентів, етичні кодекси викладачів, положення про запобігання плагіату і списуванню тощо).

Оскільки академічна недоброчесність процвітає саме в закритих академічних спільнотах, успішна стратегія реалізації комплексної кадрової політики в системі вищої освіти має стати головною передумовою подолання масштабної академічної недоброчесності у вищій школі. Людина, яка керується нормами академічної доброчесності й має належну професійну підготовку, має бути впевнена в тому, що вона завжди знайде можливість для своєї повноцінної реалізації у вищій школі, а не буде залежати від волі тих, для кого вища школа є лише бізнес-проект. Без такої впевненості представників професорсько-викладацького складу вищої школи будь-які кампанії проти академічної нечесності будуть марними. У цьому напрямі важливими є такі кроки:

– запровадження на національному рівні порядку врегулювання порушень у сфері академічної доброчесності, заснування незалежних національних агенцій-арбітрів, діяльність яких спрямована на вирішення спорів у сфері академічної доброчесності задля захисту прав студентів і викладачів;

– розроблення та запровадження комп'ютерного тестування здобувачів освіти з автоматичним оцінюванням роботи;

– унесення кардинальних змін до процедур перевірки знань і вмінь здобувачів освіти, унеможливлення здійснення такої перевірки викладачами, які працюють у тому самому ВНЗ, де навчаються студенти; як варіант – створення центрів незалежного оцінювання.

Плагіат має розглядатися як один із різновидів псевдонаукової діяльності та вдавання науково-дослідної роботи. Разом із тим варто пам'ятати, що відвертий плагіат є лише вираженням брутальності й нерозсудливості окремих членів академічної спільноти, протидія такій брутальності не повинна заважати бачити та викривати інші менш зухвалі імітування науково-дослідної роботи, які становлять не меншу небезпеку й чинять

не менший руйнівний вплив на сучасну вищу школу. Стосовно протидії поширенню плагіату доречними є такі заходи:

- використання спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення плагіату на основі чітких правил і політики щодо його використання;
- попереднє експертне оцінювання, зокрема й самооцінювання, та/або технічна перевірка (за допомогою спеціалізованих програмних засобів) щодо ознак академічного плагіату у творах, підготовлених до друку;
- розбудова національних та університетських інституційних депозитаріїв, які містять бази даних академічних/наукових текстів студентів/викладачів/науковців;
- дослідження внутрішніх причин і сучасних освітніх практик у сфері боротьби з плагіатом для вироблення на цій основі відповідних політик, інструкцій, керівництв;
- сприяння розповсюдженню результатів досліджень академічної спільноти;
- інтеграція в освітні програми університетів на рівні бакалаврату й магістратури окремих навчальних блоків у частині академічної доброчесності, зокрема тих, що стосуються сучасних стандартів академічного письма; загальна популяризація культури боротьби з плагіатом.

В статтє осуцествлен анализ отдельных положений обновленного законодательства, регулирующего сферу образования вообще и высшего образования в частности. Акцентируется внимание на основных новеллах качества образования путем определения понятий «академическая добродетель» и «академическая ответственность». Отдельно отмечаются недостатки правового регулирования определения и применения института «академическая ответственность» как формы обеспечения «академической добродетели». Сформулированы основные направления (мероприятия) по обеспечению академической свободы и академической добропорядочности в рамках улучшения качества образовательного процесса высших учебных заведений в Украине.

Ключевые слова: образование, правовое регулирование сферы образования, добродетель, академическая ответственность, меры ответственности, академическая свобода, автономность учреждения высшего образования.

The article analyzes certain provisions of the updated legislation regulating the sphere of education, in general and higher education in particular. The focus is on the main stories of ensuring the quality of education, by defining the concepts of academic integrity and academic responsibility. Particularly emphasized the shortcomings of the legal regulation of the definition and application of the institute “academic responsibility” as a form of ensuring “academic integrity”. The main directions (measures) for providing academic freedom and academic integrity in the framework of improving the quality of educational process of higher education institutions in Ukraine are formulated.

Key words: education, legal regulation of the sphere of education, integrity, academic responsibility, measures of responsibility, academic freedom, autonomy of the institution of higher education.

Вирішальним кроком у підтримці академічної доброчесності та протидії академічній недоброчесності має стати формування загальнонаціональної системи забезпечення якості вищої освіти. Без забезпечення якості вищої освіти на інституційному та системному рівнях важко говорити про ефективну діяльність у цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Шабалин Ю.Е. Принципы академической автономии. Совет ректоров. 2008. № 9. С. 21–26.
3. Маслова Н.Г. Академична свобода та академічна відповідальність. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Випуск 43. Том 1. С. 72–76.
4. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Академічна доброчесність у вищій освіті: місія неможлива. URL: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/1116-analitichnij-zvit-pro-kruglijstil-akademichna-dobrochesnist-u-vishchij-osviti-misiya-nemozhлива>.